

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut413>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Okçuluk Kitabı Hulâsa Üzerine Tespitler

Determinations on the Archery Book Hulâsa Written in Mamluk Kipchak

Öz

Memlûk Kıpçakçası; Mısır ve Suriye’de 1250 yılından 1517 yılına kadar hüküm süren Memlûk Devleti coğrafyasında yazılan ve üretilen eserlerin diline verilen genel bir adlandırmadır. Memlûk Kıpçakçası dönem adı olarak bu saha için eskiden beri kullanılan yaygın bir terimdir. Memlûk Kıpçakçası ile yazılmış olan eserler dil özellikleri bakımından tam bir bütünlük göstermezler. Bu dönemde yazılmış olan eserlerde Harezmi, Oğuz, Kıpçak Türk yazı dilleri özellikleri az veya çok karışık bir şekilde görülmektedir. Bu bağlamda Janos Eckmann da Memlûk Kıpçakçasıyla yazılan eserleri üç grup altında incelemektedir: 1. Asıl Memlûk Kıpçakçası, 2. Oğuz-Kıpçak karışık diyalekti, 3. Osmanlı Türkçesi. Hulâsa, okçuluk konusunda Türkçe yazılmış bilinen en eski eserdir. Hulâsa’nın İstanbul yazması Kıpçakça özelliklerin daha çok görüldüğü Oğuz-Kıpçak karışık diyalektiyle, Paris nüshası ise Oğuz Türkçesinin hakim olduğu Oğuz-Kıpçak diyalektiyle kaleme alınmıştır. Bu çalışmada genel olarak Hulâsa’nın İstanbul ve Paris yazmalarında görülen ünsüz değişimleri, ünlü değişimleri, ek değişimleri, kelime kadrosundaki değişimler ve ibare değişimleri gibi gramer konuları karşılaştırılarak incelenmektedir. Böylece Memlûk sahasında karışık lehçeyle yazılmış Hulâsa’nın yazmalarında genel olarak karışık dil özelliklerinin manzarası ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Kıpçakçası, Hulâsa, Yazmalar, Tespitler

Abstract

Mamluk Kipchak; It is a general name given to the language of the works written and produced in the Mamluk State geography, which ruled from 1250 to 1517 in Egypt and Syria. Mamluk-Kipchak is a common term that has been used as the term name for this period since ancient times. The works written with Mamluk-Kipchak do not show complete integrity in terms of language features. In the works written in this period, the characteristics of Harezmi, Oghuz, Kipchak Turkish written languages are seen more or less mixed. In this context, Janos Eckmann examines the works written in Mamluk-Kipchak under three groups: 1. Original Mamluk Kipchak, 2. Oghuz-Kipchak mixed dialect, 3. Ottoman Turkish. Hulâsa is the oldest known work on archery written in Turkish. The Istanbul manuscript of Hulâsa was written with the mixed dialect of Oghuz-Kipchak, in which Kipchak features are seen more, and the Paris version was written with Oghuz-Kipchak dialect dominated by Oghuz Turkish. In this study, grammatical issues such as consonant changes, vowel changes, affix changes, changes in word cast and expression changes, which are generally seen in the manuscripts of Hulâsa’s Istanbul and Paris, are examined by comparing them. Thus, in the manuscripts of Hulâsa written in mixed dialect in the Mamluk field, the general view of the mixed language features was tried to be revealed.

Keywords: Mamluk-Kipchak, Hulâsa, Manuscript, Determinations

Can ÖZGÜR*

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 20.03.2021
Kabul Tarihi: 23.03.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Prof. Dr.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir-
Türkiye.
Elmek: kipcakistan3@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/000000290229874>

Giriş

Hulâsa, Arapçadan Memlûk Kıpçakçasına tercüme edilmiş bilinen en eski Türkçe yazılmış okçuluk kitabıdır (Büngül, 1944; Zajackowski, 1956; Altınay, 1961; Şirin, 1989; Öztopçu, 2002; Delice, 2003).

Eser 14. yy. sonlarında Mısır'da kaleme alınmıştır. Mütercimi, tercüme yeri ve tercüme tarihi bilinmemektedir. Eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Birinci yazması İstanbul Bayezıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümünde 3176 numarada kayıtlı yazmanın (1b-66a) varakları arasındadır. Bu yazmanın müstensihî yazmanın sonundaki ibareye göre Hüseyin bin Ahmed El Erzurumî'dir. Yazmanın ilk yaprağında eserin diğer adı olarak kabul edilen Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb şeklinde bir başlık da göze çarpmaktadır. Dil özellikleri bakımından yazma; Oğuz-Kıpçak karışık diyalekt grubuna bağlı "Kıpçak öğelerinin daha çok görüldüğü alt grup" içine girmektedir. İkinci yazması Paris Bibliothéque Nationale Suppl. Turc 179, (99b-143a)'da muhafaza edilmekte olup dil özellikleri bakımından Oğuz-Kıpçak karışık diyalekt grubuna bağlı Oğuzca (Türkmence) öğelerin daha çok görüldüğü alt grup içine girmektedir.

Hulâsa üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda her iki yazmanın karşılıklı olarak ve yazmaların kendi içerisinde dil bakımından (Kıpçakça-Oğuzca) gösterdiği görünüm ortaya konulmamıştır. Eserin Paris yazması yalnızca bir makale olarak ele alınıp işlenmiştir (Zajackowski, 1956). Bu yazı Polonya diliyle (Lehçe) kaleme alınmıştır. Bu yazıda eserin elimizde bulunan Paris yazmasına ait fotoğraflardan ve İstanbul yazması üzerine yapılan kitap yayınlarındaki malzemenin Kıpçakçanın Oğuzlaşması (Türkmenceleşmesi) problemi yazmalarda geçen örneklerle bütün yönleriyle ele alınıp işlenmektedir.

1. Ünsüz Değişmeleri

1. 1. Tonlulaşma

$t- > d-$; $-t- > -d-$; $-t > -d$

Kelime başında $t- > d-$ tonlulaşması Batı (Oğuz) Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran en önemli ses değişmesidir. Yazmalarda bununla ilgili karşılıklı örnekler şu şekildedir:

dürlü dürlü (99b/4): **türlü türlü**;

dilince (100a/7): **tilinçe**;

diyü (100b/9): **tiyip**;

tırur (102b/5): **durur**;

düşmez (103a/7): **tüşmez**;

iztedüm (101a/1): **izdedüm**;

atlu (104b/1): **adlu**;

and (103a/3): **ant**.

1. 2. Süreklileşme/Akıcılılaşma

$b- > m-$

Hulâsa'nın İstanbul yazması Paris yazmasına göre kelime başında $m-$ tarafındadır.

ben (100a/6): **men**;
bindi (101b/2): **mindî**;
baña (102a/1): **menge**;
biniñ (102b/5): **miniñ**;
benüm (104b/6): **menüm**.

1. 3. Sızıcılaşma

b- > **v-**
var (99b/3): **bar**;
viren (101a/1): **birgen**;
virür (102a/5): **birür** gibi.

1. 4. Ünsüz Düşmesi

-ng- > **-ñ**

İstanbul yazması ile Paris yazmasında bazı örneklerde **-ng-** > **-ñ** değişmesi görülmektedir.

baña (102a/1): **menge**;
süñü (103b/4): **süngü** gibi.

2. bol- ~ ol-

Kelime başında **b-** sesi çoğunlukla Paris yazmasında görülmemektedir. Oğuzca (Türkmence) özellik olarak **ol-** kullanılmaktadır.

olsun (Paris) ~ **bolsun** (İstanbul) bu gibi örneklerdeki genel görünüm **b-** sesinin Paris yazmasında olmadığı yönündedir.

3. Hece Düşmesi

Hulâsa'nın karşılıklı olarak her iki yazmasında ek fiil (bildirme) **tur-** ~ **dur-** fiilinin eklenen veya eklenmeyen örnekleri görülmektedir.

müfiddür (100b/6): **müfid durur**;
ta'âlâdur (101a/2): **ta'âlâ turur**;
yaşşırağ durur (103b/5): **yaşşıdur**;
ğaydadur (104b/2): **ğayda turur**;
gibidür (105a/1): **gibi turur**.

4. Ünlü Düşmesi

ayıtdı (104b/5): **aytdı**;
Süryân (105b/9): **Süryâni**.

5. İmlâ Değişmesi

ğazılığa (105a/1): **ğazalıkda**;
üstâd idi (104a/8): **üstâzıdı**.

6. Ünlü Değişmesi

ilgi (103a/9): **ilgü** "hedef";
Ṭolı Beg (100a/6): **Tolı Big**.

7. Eklerde Değişme

7. 1. İlgi Durumu (genitiv)

anuñ (100b/8): anıñ;
kişinüñ (105/3): kişiniñ;
özinüñ (100b/3): öziniñ.

7. 2. Belirtme Durumu (akkuzatif)

Hulâsa'nın İstanbul yazmasında +ni, +ni şeklindeki belirtme eki Paris yazmasında +ı, +i; +(y)ı, +(y)i şeklindedir.

'älemleri (99b/2): 'älemlerni;
'Alīyi (101b/9): 'Alīni;
atmağı (101a/5): atmağni;
bī-çāreyi (100a/6): bī-çāreni;
kitābı (100a/5): kitābnı;
kuvveti (101a/9): kuvvetni;
oķı (102b/2): oķni;
şahābeyi (104b/1): şahābeni
sözleri (100b/7): sözlerni.

7. 3. Yönelme Durumu

Hulâsa'nın yazmalarında bulunan ilgili örnekler de bulunmaktadır.

ata (102b/9): atğa;
düşmāna (103b/8): düşmānga;
müselmānlara (104a/1): müselmānlarğa;
size (100a/4): sizge.

7. 4. Sıfat-fiiller

Bununla ilgili örnekler şu şekildedir:

atan (102b/3): atğan;
işleyen (102b/2): işlegen;
şunan (102b/3): şunğan.

8. Eklerde Nöbetleşme

Hulâsa'nın yazmalarında eklerin karşılıklı olarak birbirinin yerine kullanıldığı, değiştiği ve düştüğü birçok örnek görülmektedir.

ādem oğlı (99b/5): ādem oğlanlarına;
atğay (105a/1): atğan;
başganda (103b/3): başğanına;
didi (105b/13): diyüp.
dilince (100b/2): tili;
diyü (100b/8): diyerek;
ğazılığa (105a/1): ğazalıqda;
hünerler (99b/5): hünerlerni;
kılğan (102a/6): kılğanın;

kılgan (105a/3): **kılgan-nıñ**;
menfa'âtlü (104a/1): **menfa'âti**;
oquñuz (103a/8): **oquñuzı**;
teñriden (101a/1): **tengri**;
üzerüñize (103a/7): **üzere**;
yay (101b/8): **yaynı**;
yoğiken (99b/3): **yokdan**;
yolına (102a/3): **yolında**.

9. Kelime Kadrosunda Değişme

Hulâsa'nın Paris ve İstanbul yazmaları arasında karşılıklı olarak birtakım farklılık ve değişimler söz konusudur. Bu örnekler şu şekildedir:

9. 1. Aynı Anlamda (Farklı Karşılıklar)

aşlık (105a/9): **ekin**;
atıñ (103a/8): **atuñuz**;
bırakdum (100b/7): **kemişdüm**;
bile (100b/8): **birle**;
bislemegi (101a/5): **bağlamağnı**;
boyun virdüm (100b/3): **boyun sundum**;
didi (104a/6): **ayıtdı**;
ecir (103b/3): **sevâb**;
eylese (104a/2): **kılsa**;
gazılığa (105a/1): **gazalıkda**;
getürüp (100a/8): **keltürüp**;
Haydar (100a/2): **'Alî**;
izdedi (100a/7): **ündeyip**;
kardeşına (104a/2): **karındaşına**;
kıska (100b/5): **muhtasar**;
koğı (100a/8): **koğdı**;
nebî (103b/1): **resül 'aleyhi's-selâm**;
ol durur (101a/8): **ol bolur**;
süñü götürdi (101b/3): **süñgi sançdı**.

9. 2. Karşılıklı Olan-Olmayan

'aleyhi's-selâm (102a/7): (-);
dağı (102b/3): (-);
didi (101a/8): (-);
didi (103b/6): (-);
'ilmi (106b/1): (-);
ki (102a/3): (-);
kim (101b/9): (-);
kuvvetlenüñ (101a/8): (-);
nebî (101b/1): (-);
önümde (100a/8): (-);
soñra (104a/5): (-);
(-) (102b/7): **barçası**;

- (-) (103b/1): **didi**;
- (-) (104b/9): **gişi**;
- (-) (102b/3): **oğnu**.

10. İbare Değişmesi

Hulâsa'nın yazmaları arasında bölüm ve cümlelerin dışında ibareyle ilgili dil birliklerinin değişim örnekleri şu şekildedir:

10. 1. Karşılıklı Olan

aşlığı yidi (105b/1): **ekinini yidiyise**;
barça kişilere (101a/2): **barçalarğa**;
ecrin virür (102a/5): **müzdin ve şevâbın virür**;
gibidür didi (105a/4): **müzdi bar turur ayıtdı**;
koysa atsa ol kişi gâzî durur didi (102a/8, 9): **terk itse atmasa ol kişi**;
oğ atmağı (105b/8): **oknu atmağnu**;
ve bihi'l-avn yüz bin şükür ve şena ol (99b/1, 2): **öküş hamdü şükr ve şena ol bir ü bar**.

10. 2. Karşılıklı Olan - Olmayan

baña söyledi (100a/9): (-).
dahı men miskin-i bî-çâreden tiledi (100a/7, 8): (-);
diyüp and içerlerdi (103a/5): (-).
ve dahı (100a/9): (-);
(-) (101a/8): **anuç kılung kafirleri çün**;
(-) (100b/2): **üzerine tip de hüst kıldı erse**;
(-) (101b/1): **üç kurla ayıtdı kuvvetden murâd**;
(-) (101b/8): **geldi didi ve dahı 'Alî rağiâllâhu 'anhu bir kün resül katına keldi biline bir 'Arabî yay bağlanup**;
(-) (102a/9): **hiç kimersene ellerin uzatmadı, silâhlarğa kişilerden meger kim yay üzere artuğçı turur tip ayıtdı ve dahı nebî ayıtdı her**;
(-) (105b/7, 8): **yaynı ve dahı kirişni ve oğnu atmağa virdi ve dahı**.

Karşılıklı olarak her iki yazmada bu konuyla ilgili birçok örnek geçmektedir.

Sonuç

Memlûk Kıpçak sahasında karışık lehçeyle (Kıpçak-Oğuz) yazılmış Hulâsa'nın yazmaları üzerinde genel anlamda yaptığımız bu araştırmanın neticelerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Ünsüz değişmeleri örnekleri bulunmaktadır.
2. Ünsüz düşmesi ve hece düşmesi örneklerine rastlanmaktadır.
3. Ünlü değişmesi, ünlü düşmesi ve imlâ değişmesi örneklerine rastlanmaktadır.
4. Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmenceleşmesi) örnekleri arasında eklerde değişmenin yanında nöbetleşme örnekleri de tespit edilmektedir.
5. Eserin yazmalarında kelime kadrosunda aynı anlamda farklı karşılıklar ve karşılıklı olan-olmayan örnekler görülmektedir.

Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Okçuluk Kitabı Hulâsa Üzerine Tespitler

---

6. Yazmalarda ibare değişmesi (karşılıklı olan, karşılıklı olan-olmayan) şeklinde görülmektedir.

Kaynaklar

- Altınay, A. (1960-61). *Kitab Fi İlmi'n-Nüşşab Dil Araştırmaları*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Büngül, N. R. (1944). *Hülâsa*. Konya: Ülkü Basımevi.
- Delice, H. İ. (2003). *Hulasa Okçuluk ve Atçılık*, İstanbul: Kitabevi.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Haz. O. Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özgür, C. (2020). *Kıpçak Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öztopçu, K. (2002). *Kitâb Fi 'İlm An-Nuşşâb*. İstanbul: Şafak Ofset.
- Paris Yazması*, Paris Bibliotheque Nationale Suppl. Turc 179, (99b-143a).
- Şirin, R. (1989). *Kitâb fi Riyâzâtî'l-Hayl, Kitâb fi İlmi'n Nüşşâb*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Zajackowski, A. (1956). *Mamelucko-Turecko wersja Arabskiego tractatu o lucznictwie z. XIV w"*. *Rocznik Orientalistyczny*, 20, 139-261.